

Rozhovor s Františkem Danešem

Následujícím příspěvkem se redakce Naší řeči chce ještě jednou vrátit do roku 2011, kdy Ústav pro jazyk český oslavil sté výročí od založení svého přímého institucionálního předchůdce, Kanceláře Slovníku jazyka českého. K této příležitosti vyšlo péčí sofijské akademické společnosti Bohemia klub trojčíslo bulharského odborného časopisu *Homo boemicus* (č. 2–4/2011)¹. Je to, pokud víme, jediný v zahraničí vydaný samostatný svazek, který je celý věnován stému výročí Ústavu. V tomto smyslu je to publikace velmi výjimečná, slavnostní a zdařilá², která nabídla bulharské lingvistické a širší odborné veřejnosti reprezentativní a ucelený vhled do české akademické jazykovědy v minulosti i přítomnosti. Svazek přinesl mimo jiné také interview s profesorem F. Danešem³. Zpovídala ho pražská lektorka bulharštiny a bohemistka G. Bakārdžieva, která také Danešovy odpovědi přeložila do bulharštiny. S laskavým souhlasem autorky rozhovoru a prof. Daneše nyní zpřístupňujeme podstatnou část rozhovoru čtenářům našeho časopisu.

redakce

Pane profesore Daneši, jste považován za představitele a pokračovatele Pražské školy. Sdělit byste, kdo z Vašich univerzitních profesorů měl na Vás zásadní vliv?

Vilém Mathesius (celoživotně), Bohumil Trnka, Bohuslav Havránek, Vladimír Šmilauer.

Chronologicky jste vyšel od zkoumání zvukové stránky jazyka. Mám na mysli monografii *Intonace a věta ve spisovné češtině* (1957). Inspiroval Vás někdo k tomuto tématu, anebo jste si je zvolil sám?

Téma větné intonace mi zadal B. Havránek. Zájem o zvukovou stránku jazyka a řeči mne provázel od mládí a mám dobrý sluch a hudební paměť.

¹ Kuzmova, M. – Bāčvarov, J. – Niševa, B. (eds.) (2011): *Ad gloriam saeculi : Sto godini ot sāzdavaneto na Kancelarija za Rečnik na češkija ezik, predšestvenik na Instituta za češki ezik pri Akademijata na naukite na Češkata republika*. Sofija: Paradigma. (Homo Bohemicus, 2–4/2011).

² O obsahu svazku viz podrobně Uhlířová, L. (2013): *Homo boemicus 2011. Slovo a slovesnost*, 74, s. 237–239.

³ Profesor František Daneš pred spisanie HOMO BOHEMICUS, s. 132–140.

Která jsou další základní témata, jimž jste se věnoval?

Tematické oblasti: obecná a teoretická jazykověda; bohemistika. Jednotlivě: fonologie, gramatika (zejm. syntax), sémantika, sémiotika, sociolingvistika, stylistika, textová lingvistika; jazyková kultura, jazyková výchova.

Co považujete za svůj největší lingvistický úspěch?

Za úspěch snad mohu pokládat pozitivní ohlas a přejímání výsledků mé práce doma i v zahraničí (mnohé práce byly publikovány v cizině a některé české překládány). Konkrétně jde o: koncept tematických posloupností v textu (v rámci aktuálního členění výpovědi); koncept větných vzorců (gramatických/sémantických/komplexních) při systematické syntaktické analýze; sociolingvistický přístup ve studiu dynamiky vývoje spisovného jazyka (studium postojů k jazyku, studium procesů standardizace); princip centra, periferie a přechodu a tezi o neideálním charakteru jazyka; psycholingvistickou analýzu klasifikace emocí v procesu komunikace, prožívání jazyka.

V čem spočívá rozdíl mezi strukturalistickým a poststrukturalistickým pohledem na jazyk? Čím je dán posun v lingvistickém uvažování? Jaké jsou možnosti strukturálních metod dnes?

K termínům s prefixem *post-* jsem skeptický a upřímně řečeno není mi ani dost jasné, oč tzv. „poststrukturalistická“ jazykověda usiluje; výstižnější by bylo asi „antisystémová“. Chce si všimnat nepravidelností, jevů okrajových, individuálních, lokálních, „jinakostí“ a zdráhá se zobecňovat; výsledkem bývají jen jednotlivé „případové studie“ (case studies). – Já sám jsem ve své badatelské činnosti vycházel z pojetí funkčního strukturalismu v duchu mathesiovském, tedy dalo by se říci sociolingvisticky a pragmaticky, tudíž v jistém smyslu „poststrukturalisticky“. Mohu tu odkázat na svou knihu *Kultura a struktura českého jazyka* (2009), zejm. na s. 23 a 28–30. Zde jen stručně zopakuju Mathesiovy myšlenky: „Nová lingvistika chápe jazyk jako něco živého, cítí za slovy mluvčího nebo pisatele, z jejichž úmyslu slova ta vyplynula, a uvědomuje si, že byla namířena na posluchače nebo čtenáře.“ „Jazyk jako soustava znaků je abstrakcí [...] a poznáváme jej nepřímo z realizací v jednotlivých promluvách. Bezprostředně jsou dány jen jednotlivé promluvy a z nich teprve dospíváme k poznání systému.“ *Promluva* představovala pro Mathesia základní jev a konstatoval, že je zapotřebí zkoumat, „co je promluva, která jsou stadia, jimiž vzniká, a jak se uskutečňuje její pochopení“ (formulace z jeho fakultních přednášek v 30. letech!). Mathesius tedy předjal přístup dnešní lingvistiky formulovaný v termínech „competence-in-performance“. Z toho plyne, že můj vývoj směrem k textové lingvistice a komunikativně-pragmatickému přístupu a nakonec i můj zájem o záležitosti psychologické, biologické a neurologické (samozřejmě i pod vlivem nového obecného vědního paradigmatu, včetně přístupu interdisciplinárního) byl zcela

přirozený a nasnadě. Mathesiem byl patrně inspirován i Vladimír Skalička, když r. 1937 vystoupil s požadavkem *parolové lingvistiky*, což vedlo jeho žáka Karla Hausenblase k zájmu o studium mluvených projevů a zejména jeho žákyně k soustavné analýze dialogu v rámci konverzační analýzy.

Závěr: Jsem-li poststrukturalista, nevím a upřímně řečeno nezdá se mi to nějak důležité. Strukturalistou jsem v tom smyslu, že zkoumám kompetenci (soubor jazykových znalostí a dovedností) v performanci (v promluvách) a shledávám při tom samozřejmě různé strukturní souvztažnosti. Pokud jde o termín „strukturní metody“, jeví se mi značně vágní a těžko uchopitelný.

Jak hodnotíte akademickou *Mluvnici češtiny* s odstupem času? Bylo by zapotřebí ji nějakým zásadním způsobem přepracovat a aktualizovat?

Projekt moderní gramatiky češtiny vypracovala v 2. polovině 70. let skupina bohemistů (Daneš, Grepl, Komárek, Hlavsa a několik dalších) a svůj koncept publikovala v *Slově a slovesnosti* (1975) s názvem *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny*. Trojsvazková *Mluvnice češtiny* (1986–1987) realizaci tohoto projektu jako celek nepředstavuje. Je co do koncepce nejednotná, autor-sky pestrá a leccos v ní chybí. Obsahuje ovšem mnoho hodnotných a přínosných partií (navíc i nově oddíl Textová syntax). Nějaké její přepracování by dnes nemělo smysl. Zpracování nové gramatiky češtiny (*Příruční mluvnice češtiny* z r. 1995 má podobné nedostatky jako MČ) je jistě žádoucí a podle mých zkušeností a názoru měl by ji vypracovat menší sourodý kolektiv na základě předem prodiskutované koncepce (kterou ovšem lze během práce na textu upravovat). Velkoryse pojatý projekt mluvnice vypracovaný v akademickém Ústavu pro jazyk český Františkem Štíchou, na němž se podílí velký počet lingvistů různého teoretického zaměření, přinesl už v etapě přípravné velký počet zajímavých studií, arci tematicky i koncepčně různorodých. Vzhledem k uvedeným podmínkám a předpokladům se ovšem ptám, zda nakonec nevznikne po čase místo koncepčně ucelené mluvnice spíše jen rozsáhlý soubor jednotlivých, relativně samostatných partií. I to by ovšem mělo cenu a význam. Byl by to vlastně ekvivalent *Mluvnice* ve smyslu „poststrukturalistickém“.

Co Vás přivedlo k novému vydání *Osudů dobrého vojáka Švejka* a následně k analýze jejich jazyka a stylu?

Jako jednoho z editorů nového vydání Haškova Švejka mne navrhl prof. Havránek. Edice vyžadovala několikeré pročitání, srovnávání a korigování jednotlivých vydání a rukopisu a následně korektur (já i má žena, která mi pomáhala, jsme uměli Švejka téměř nazpaměť). Byl bych tedy asi chabý lingvista, kdybych z této materie nevytěžil analýzu Haškova jazyka a stylu.

Jaký je Váš názor na současnou češtinu? Čím je ovlivněn její stav? Neměli bychom nechat jazyk na pokoji?

Spíše než o názor jde o zjištění stavu a probíhajících procesů. Vlivů je víc, vnějších i vnitřních. Psal jsem o tom několikrát (1968, 1989 a později); najde se to v mé knize *Kultura a struktura českého jazyka* (2009); je tam otištěna i má stať *Nenechávejte svůj jazyk na pokoji!*.

Jaký je Váš postoj ke spisovnosti jazyka? Nezdá se Vám, že se občas míchají pojmy spisovnost jazyka a jazyková kultura?

O tom, že je třeba lišit kulturu jazyka a kulturu vyjadřování a že lze mluvit i nespisovně (v běžné mluvě) kultivovaně, nebo nekultivovaně, uvažovali Karel Hausenblas (už 1961) a Alexandr Stich a znovu Hausenblas ve sborníku *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti* (1979).

Jaká je situace češtiny v globalizujícím se světě? Jaké by mohly být následky tzv. multikulturního modelu: zrození nové hybridní kultury, anebo nivelizace a ochuzování kultury menšího národa?

Je jisté, že v současné době se funkční rozsah češtiny zužuje a specializuje na jisté komunikační okruhy. Že dochází k hybridizaci jazyka, je též nepochybné. Odkazuju na sborník *Český jazyk na přelomu tisíciletí* (1997) a na svou stať *Univerzália a specifika češtiny v období globalizačních přeměn*; tam se najde i výklad o pozici jednotlivých národních jazyků a o (nejisté) možnosti ideálního řešení této složité a obtížné situace. Předvídat odpovědně konkrétní vývoj v této hektické době si netroufám.

Jak chápáte úlohu Ústavu pro jazyk český v rámci české lingvistiky, popřípadě celé společnosti? Jaká by měla být jeho náplň?

Promyšlená a široce pojatá úloha Ústavu pro jazyk český, jak byla připravena za ředitelování prof. B. Havránka v roce založení ústavu, byla dále postupně rozvíjena a byly přibírány nové úkoly, jak to přináší vývoj jazykovědy a společnosti. Tak jsem postupoval i já v době, kdy jsem byl ředitelem, a podobně je tomu pokud vím i dnes. (Nepříliš šťastnou situaci v letech 1969 až 1989 tu nechávám stranou.) Produkce lingvistických prací je velmi bohatá (časopisecká i knižní, ústav vydává několik časopisů: *Slovo a slovesnost*, *Naše řeč*, *Acta onomastica*, *Linguistica Pragensia* a *Časopis pro moderní filologii*⁴); zejména jde o významná díla v oblasti lexikologie, dialektologie a textové lingvistiky. Velmi oceňuju iniciativní aktivitu zejména některých badatelských útvarů ústavu a jejich významnou účast na projektech jiných bohemistických pracovišť. O kvalitě práce

⁴ Poslední dva jmenované časopisy už ÚJČ od r. 2013 nevydává [pozn. red.].

ÚJČ a o jeho výkonnosti svědčí i to, že se mu daří získávat závažné výzkumné granty a úspěšně je realizovat (i v mezioborové spolupráci).

Je důležité, aby měla lingvistika na běžný život dopad? Jaký je podle Vás vztah mezi nimi?

Úlohy aplikované lingvistiky jsou dnes mnohé, jsou různé povahy a to je žádoucí. Pokud jde o ÚJČ, je to především péče o jazykovou kulturu v nejširším smyslu (v duchu pražské školy): poskytovat informace o spisovném jazyce a o jeho užívání, zpracovávat materiály, poučovat a vychovávat. Oddělení jazykové kultury s jazykovou poradnou a v součinnosti s ostatními odděleními ústavu rozvíjí velmi intenzivní činnost s použitím moderních elektronických prostředků, masových médií, a to ve velkém rozsahu, též na internetu (internetové poradenství). Zájem tazatelů je obrovský (jen za r. 2009 bylo zodpovězeno 9 327 dotazů). Dnes mají tazatelé k dispozici i speciálně pro tento účel zpracovanou komplexní internetovou příručku českého jazyka.

V čem spatřujete budoucnost jazykovědné bohemistiky?

Současná proměňující se situace češtiny, existence a další rozvoj v budování materiálové základny, především ve formě obsáhlých korpusů, jakož i některé teoreticko-metodologické směry jasně naznačují obrysy úkolů bohemistiky na další léta.

*Katedra jihohoslovanských a balkanistických studií FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 39 Praha 1
ginofil@gmail.com*